

Notas en torno á cronoloxía do Castro da Forca e da plástica castrexa

L. X. CARBALLO ARCEO

Arqueólogo Provincial

Delegación da Consellería de Cultura. Pontevedra

Resumen

Revísanse as teses que sosteñen a pertencencia da plástica castrexa exclusivamente a momentos de ocupación romana dos xacementos, baseándose fundamentalmente nas informacións estratigráficas procedentes do Castro de Forca. Conclúese que polo menos certas pezas e temas da escultura castrexa teñen cronoloxía prerromana aínda que perviven ata comezos da nosa Era.

Abstract

In this paper a reassessment of the thesis dating the sculpture of the Galician Iron Age after the time of the Roman conquest is made. Based on the stratigraphic data obtained in the Castro da Forca (Pontevedra) the author concludes that while persisting in Roman times, some of the stone decoration and sculptures found in the hill forts have a preroman origin.

INTRODUCCIÓN

Pese a terse publicado hai máis de oito anos a memoria da excavación do Castro da Forca (CARBALLO, 1987), e desde entón terse realizado excavacións en moitos xacementos da mesma época, se ben a maioría están inéditos, resulta paradóxico, ao noso xuízo, que os seus resultados continúen a ser, en certa medida, polémicos. Centrándonos, concretamente na cronoloxía da Forca, existen algúns autores que a veñen aceptando (REY, 1990-91; 150), mentras outros (PEÑA, 1992. CALO, 1994) a rexeitan, ben explicitamente, ben por omisión.

Este traballo pretende clarificar, se iso é posíbel, a cronoloxía do Castro da Forca e a do comenzo da plástica castrexa, tendo en conta a recente aparición dun importante traballo (CALO, 1994) para o mundo castrexo, onde se cuestiona aquela. En primeiro lugar, a cronoloxía non é un dato secundario, sobre todo en determinados momentos, posta que as interpretacións e leituras históricas non son atemporais. Vén isto a colación da plástica castrexa, por canto o castro da Forca é un dos poucos xacementos onde se contextualizan decoracións arquitectónicas, nun momento datado con anterioridade á conquista romana do Noroeste peninsular.

A tese que defende a teoría de que a plástica castrexa é simplemente arte provincial romana, é defendida esencialmente por Calo (1994), pero tamén por outros autores (ALMEIDA, 1986; 168-169.

PEÑA, 1992; 384). Esta teoría parte dunha base esencial para ela: que a plástica castrexa é total -A Forca incluída- posterior á conquista do Noroeste e, por tanto, de época romana¹.

A CRONOLOXIA DO CASTRO DA FORCA

Hai que dicir, en primeiro lugar, que continuamos mantendo a mesma cronoloxía para o Castro da Forca que a especificada na memoria de excavacións publicada; isto é: comenzo do povoado nun momento indeterminado do S. IV a. C., sen que existan razóns de peso para descartar totalmente os fins do século anterior, e remate nun momento indeterminado comprendido entre fins do S. II a. C. e fins do S. I. a. C. Non existe, na miña opinión, ningún argumento sólido, nen evidencia arqueolóxica, para pensar que a vida do castro sobrepasou o cambio de era. Contrariamente, Calo (1994; 251-256) considera que A Forca estivo habitado desde un momento non determinado de época prerromana, até meados do S. I. d. C., e que precisamente a plástica castrexa en pedra atopada neste povoado, corresponde a este derradeiro século. Dunha opinión semellante, aíndaque non idéntica, é Peña Santos (1992; 383 e Fig. 2), para quen A Forca posúe unha cronoloxía comprendida entre finais do s. II a. C. e o cambio de era.

Á marxe desta última cita, que é moi secundaria dentro do traballo no que se insere, centrareime na análise cronolóxica que Calo (1994; 251-256) realiza do Castro da Forca. Respeito ao expresado nesa interesante e polémica obra, quero rebater o seguinte:

1. Con respecto ao Sector A da Forca (CARBALLO, 1987; 15), resulta curioso que precisamente o único espazo non alterado e selado («espacio b» da capa 3) diu cerámica castrexa de maneira relativamente abundante, pero *nengún anaco de cerámica romana*.

2. Ten certa razón Calo (1994; 251) cando cuestiona a interpretación das capas 2 e 3 do Sector C (CARBALLO, 1987; 18). Na memoria de excavacións non queda perfectamente claro o que

queriamos dicir, que non é outra cousa que o muro de división interna da edificación A, se levanta un tempo despois de que esta fose abandonada e comenzase a arruinarse. Con ser este feito pouco común -hai que recoñecelo-, non é improvábel. A outra posíbel explicación, que non se plantea na memoria de excavacións, sería que os restos do que parece un pavimento de xabre, na base da capa 2, fosen posteriores, tanto á edificación A, como ao muro de división interna desta. En calquer caso, tampouco variarían en absoluto os resultados cronolóxicos.

3. A capa 2 do Sector C na que se localizou unha *pedra decorada cun toro liso*², é unha capa revolta na súa maior parte. Hai que facer notar que a base desta capa se encontra por término medio a unha profundidade de 40-45 cm, respecto á superficie actual do terreo, no que se realizaron cultivos, e aínda existe unha plantación de eucaliptos. Nesta capa localizáronse seis fragmentos de ánfora romana, pero, o único resto recoñecíbel formalmente pertence a un recipiente Dessel 2/4 (itálico), que se data nos séculos II e I a. C. con perduración até inicios do S. II d. C., estando rexistrada no Noroeste peninsular en moi poucos xacementos (Naveiro, 1991; 661). Portanto, as ánforas romanas non poden servir como dato cronolóxico seguro para datar ese nivel do S. I. d. C.

¹ Francisco Cal o (1984) constrúe un discurso coherente e lóxico sobre a plástica castrexa. Trátase dun traballo exhaustivo e crítico, co que coincidimos en moitas das súas conclusións; non obstante, discrepamos, obviamente, dos resultados aos que se chega através da problemática cronolóxica planteada, e das consecuencias derivadas directamente dela.

² Hai que aclarar que as pedras decoradas da Forca, xunto coa totalidade do material arqueolóxico, excepto as pedras pesadas (muiños, etc.), non se encontran no Museo Monográfico de Sta. Trega, como cre Cal o (1994), senón no Museo de Pontevedra.

4. No «espacio exterior 0-14» da capa 3 do Sector C (Carballo, 1987; 22), aparece u unha *pedra decorada cun motivo indeterminado* (Fig. 1, n.º 202), xunto con abundante cerámica castrexa, un único anaco de ánfora romana de forma indeterminada (¿republicana ou imperial?), e outro de *ánfora púnica*.

5. No interior da construción C do corte lonxitudinal, e na capa 6, xunto con numerosa cerámica castrexa, e tres anacos de ánfora púnica, localizamos un fragmento de pedra decorada cun sogueado (Fig. 2, n.º 674), pero nengunha cerámica romana.

Respeito a outros indicios cronolóxicos (fíbulas de longo travesaño sen espira, sítulas con decoración xeométrica, e muíños circulares) que, para Francisco Calo (1994;25), son exponentes deromanidade, hai que dicir que se coñecen desde os séculos IV e III a. C.³, aínda que, ben é certo, perduran ou continúan en uso até contextos baixoimperiais, polo que estes materiais, en si mesmos, non serven como patrón cronolóxico, se non se ten en conta o contexto.

En resumo, non atopamos ningún argumento consistente para prolongar o Castro da Forca até o S. I. d. e., como quere Calo (1994; 256), mentras que si para afirmar o contrario⁴, analizando esencialmente o contexto global dos materiais, entre o que hai que ter en conta tanto as presencias como as ausencias significativas. Vexamos:

1. Entre os materiais presentes, o conxunto cerámico indíxena representado na Forca non ten paralelos en contextos arqueolóxicos posteriores ao cambio de era, pero si nos anteriores (REY, 1990-91; 150-152). Nese contexto é onde se enmarcan as pedras decoradas (Figs. 1 e 2).

2. Na Forca existen, en cambio, ausencias moi significativas e notábeis:

a) As únicas formas de ánfora romana recoñecíbeis son Dressel 1 e Dressel 2/4, que se datan dende fins do s. II a. e. até inicios do S. II d. C. (NAVEIRO, 1991; 66), o que non resolve a problemática cronolóxica enunciada. Non entendo por que Calo (1994; 256) as sitúa na primeira metade do S. I. d. e. e non nos séculos anteriores. En todo caso é curioso-tremendamente curioso- que non apareza nengunha ánfora hispánica, nen tan siquera a abundantísima Haltern 70 ou Dressel 10-24, tan frecuente nos castros de época julio-cláudia (NAVEIRO, 1991; 66), como, por exemplo, o castro de Sta. Trega⁵, onde é a forma máis representada (PEÑA, 1986; 12).

b) Á marxe da ausencia doutras cerámicas romanas na Forca (terra sigillata itálica e gálica, paredes finas), ¿caso non resulta significativo que, xunto a máis de 3000 fragmentos de cerámica castrexa e uns 25 de cerámica púnica, somente se localizaran 4 fragmentos de cerámica común romana e 20 de ánfora da mesma época? ¿Por qué estas últimas son de cronoloxía altoimperial, e non republicana? Cabe comparar, de novo, estas cantidades co veciño castro de Sta. Trega, onde a cerámica indíxena é "*sospechosamente escasa*", e aparecen "*limitadísimos fragmentos con restos*

³ No tocante á cronoloxía dos muíños circulares, aínda recoñecendo que o seu período de xeneralización no N. W. peninsular é en época romana, xa existen datos claros para testemuñar que o muíño circular xa é coñecido e fabricado desde varios séculos antes do cambio de era. No castro da Forca, un anaco de muíño circular foi reutilizado no muro da construción máis antiga do Sector C (Carballo, 1987; 18); é dicir, a inicios da ocupación do poboado. Se todos os muíños circulares son romanos, entón lóxicamente habería que afirmar que na Forca non existe nengun nivel prerromano.

Por outra parte, no castro de Cortegada (Silleda, Pontevedra) aparece unha moa completa dun muíño circular nun nivel no que unhas mostras de madeira carbonizada foron datadas por C-14 (CSIC-784 e CSIC-786) entre os séculos IV e III a. C. (Carballo e Fábregas, 1991; 253), tanto en valores convencionais como calibrados; e a cronoloxía radiocarbónica coincide coa tipolóxica.

⁴ Aínda que sexa de perogrullo, hai que recordar que no Noroeste peninsular non aparecen tan só ánforas romanas imperiais, senon tamén da etapa republicana. A presenza dun anaco de ánfora romana, que por si mesmo non posúa unha cronoloxía precisa, non significa nada, máis alá da súa procedencia. Hai que citar, a título de exemplo, a presenza dun borde de ánfora romana no nivel E do Sector a do castro de Fozara (Hidalgo e Rodríguez, 1987; 18), sendo ese nivel posteriormente datado por C-14 en 160±50 a. C. (Hidalgo e Rodríguez, 1988; 137).

⁵ Dévese suliñar que os castros de Sta. Trega e da Forca distan somente 1 Km.

de decoración», frente ás ánforas romanas, que «constituyen el grueso del material arqueológico documentado en la presente campaña» (PEÑA, 1986; 12). É máis, en Sta. Trega «causa cierta sorpresa comprobar la escasa presencia de manufacturas típicamente indígenas, frente a la abundancia de elementos de importación» (Peña, 1986; 14). Precisamente todo o contrario que no castro da Forca. ¿Como entón se pode explicar este comportamento diverxente en dous povoados distantes 1 Km, se como quere Francisco Calo, son contemporáneos durante a 1.ª metade do S. I d. C.?

c) Formas de cerámica castrexa, tan comúns nos castros meridionais durante a 1.ª metade do S. I d. C., e incluso desde algo antes, como os bordes reforzados, as cerámicas con decoración perlada, os vasos con asas en orella, ou as fontes con asas interiores (REY, 1990-91; 153-155), na Forca están completamente ausentes; pero, en cambio, si aparecen en Sta. Trega cunha cronoloxía de época julio-cláudia, sendo «relativamente abundantes en los niveles de ocupación los fragmentos de fuentes de asas internas o externas» (Peña, 1986; 12). Basta comparar, non só as formas dos vasos, senón tamén as decoracións⁶ das cerámicas da Forca coas de Sta. Trega (figs. 3 a 5), para ilustrar o dito.

d) Tampouco aparecen na Forca, por último, outros materiais (p. ex., vidros ou moedas), que en Sta. Trega si son frecuentes en datas posteriores ao cambio de era.

En conclusión, cremos que non existe nengunha evidencia para prolongar a Forca, no mellor dos casos, máis alá dos últimos decenios anteriores ao cambio de era, e por conseguinte, as pedras decoradas aparecidas nesa xacemento -rotas e inutilizadas, por outra parte- tampouco poden presentar diferente cronoloxía. Precisamente ese carácter de material reutilizado, no contexto estratigráfico no que aparece, é o que nos inclinou a afirmar que a súa fabricación foi anterior a fins do S. II a. C. (CARBALLO, 1987; 121).

SOBRE A CRONOLOXIA DA PLÁSTICA CASTREXA

A plástica castrexa galaica orixínase, segun o noso punto de vista, na etapa prerromana, aínda que continua viva despois do cambio de era. Desda opinión participan igualmente outros autores (FARIÑA, 1983; 123).

Existen varios feitos e argumentos para fundamentar a cronoloxía prerromana do comezo da plástica castrexa:

1. No castro da Forca, como queda dito, a decoración plástica en pedra dátase nun momento impreciso, pero, en todo caso, comprendido entre inicios do S. II a. C. e fins do S. I a. C., como datas máis recentes. Hai que ter en conta que algunha das lavras ten aparecido nun nivel de derrumbe de edificación, polo que, se en vez de formar parte das mesmas como elemento decorativo, se encontrava xa partida, e reutilizada como material de construción, a súa cronoloxía podería ser anterior.

2. Cando Calo (1994: 789) afirma que «*quedou suficientemente demostrado que toda esta plástica en pedra xurde e se desenrola no Noroeste baixo a influencia de Roma*», hai que aclarar que a plástica castrexa -a inmensa maioría das pezas reutilizadas como material de construción aparece: a) maioritariamente en niveis excavados e ben documentados de época romana, aínda que non na súa posición orixinal; b) máis minoritariamente (menos dunha decena de pezas) foron encontradas no seu lugar orixinal, en niveis romanos; e c) maioritariamente fora de contexto, ou en excavacións antigas -mal documentadas- que, ademais de ter niveis ou materiais romanos, tamén os posúen de época prerromana. Seguindo a mesma trama argumental, poderíase afirmar

⁶ Mentras en Sta. Trega se aprécian estampillas de sigmas ou de S deitadas, que máis parecen ondas, na Forca estes motivos están ausentes, e á inversa.

que os puñais de antenas son de época romana, porque, algúns aparecen nesa etapa, e outros poucos, aínda que descontextualizados, en castros que posúen niveis romanos; a pesar de que a maioría dos coñecidos se encontren fora de todo contexto.

3. Coincido con Calo (1994; 761) en que a decoración arquitectónica castrexa ten as súas raíces no Mediterráneo, pero, ¿por qué se asume a través dos romanos, e non a partir do mundo grecopúnico, coincidindo con outros artefactos e rasgos materiais (cerámicas áticas e púnicas, doas oculadas de pasta vítrea, técnicas de ourivería, etc.) presentes no Noroeste? Isto non quere dicir, obviamente, que esa plástica non continue en vigor a inicios da época romana.

4. ¿Por qué se a arte castrexa en pedra aparece no S. I d. C., por influxo romano, a decoración arquitectónica e os guerreiros só se rexistran na subárea meridional da cultura castrexa, pero non na septentrional?

5. Salvo algúns guerreiros e os monumentos con forno, son contadísimas as decoracións arquitectónicas que aparecen na súa posición orixinal. En cambio, a inmensa maioría das pezas se localizan como material reutilizado en construcións ou enlousados. Así, por exemplo, no Castro de Troña foi atopada unha pedra decorada cun dobre cordado, formando parte dun enlousado da 1.ª metade do S. I d. C. (CALO, 1994; 621). Por outra parte, nas excavacións recentes de Sta Trega atopáronse varios restos de pedras decoradas, pero nengunha delas «in situ», en niveis de época julio-cláudia (PEÑA, 1985-86; 176). Neste povoado, curiosamente, Mergelina (1944-45; pp. 23-24 e lams. XXVIII-XXIX) atopou varias pedras decoradas, reutilizadas como material de construción en fornos, lareiras, enlousados, e muros de edificacións, pero nengunha na súa posición orixinal. No Monte Mozinho, a arte castrexa en pedra encóntrase maioritariamente reutilizada como material de construción en época flávia (SOEIRO, 1984), o que lle serve a Calo (1994; 311) de elemento cronolóxico esencial para situar a plástica castrexa na 1.ª metade do S. I d. C. Á marxe de que no Monte Mozinho tamén se teñan atopado elementos da plástica castrexa en niveis augústeos (CALO, 1994; 311), ¿como, en todo caso, pode explicarse que, noutros xacementos, esa plástica se encontre rota e reutilizada como material de construción xa en época julio-cláudia, cando a creación desas pezas, segun afirman os autores citados, non pode ser anterior á época augústea?

6. Xunto coa Forca o castro de Sabroso é un dos poucos castros de cronoloxía esencialmente prerromana, ande se localizan pezas de escultura castrexa. Pese a recoñecer Calo (1994; 421-422) que Sabroso se encontra habitado co anterioridade ao cambio de era nun ou varios séculos, insinúa que todas as pedras decoradas procedentes das antigas excavacións, pertencerían ao mal documentado nivel do S. I d. C., que para algúns (SILVA, 1986; 31) é inexistente.

7. Resulta difícilmente fundamentábel que, queréndose datar a orixe da plástica castrexa no cambio de era, cincuenta ou setenta anos despois, desapareza. Isto último non podería explicar, en primeiro lugar, o porqué da súa grande dispersión, número e arraigo, nen, en segundo lugar, a súa grande similitude formal coa decoración da cerámica e orfebrería prerromana.

En resúmen, é certo que existen datos para afirmar que en boa parte da primeira metade do S. I d. C. a plástica castrexa estivo plenamente en vigor, pero o que non existen son razóns para negar que, cando menos, determinadas pezas e temas da escultura castrexa, como a decoración arquitectónica, son de orixe e de creación prerromana, como o atestiguan os casos da Forca e de Sabroso, así como os datos e argumentos arriba expostos. No fondo, subxacen dous planteamentos diferentes sobre aspectos esenciais do mundo castrexo.

BIBLIOGRAFIA

- ALMEIDA, C. A. Ferreira de (1986): Arte castreja. *Arqueologia*, n.º 13. Porto; pp. 161-172.
- CALO LOURIDO, Francisco (1994): *A Plástica da Cultura Castrexagalego-portuguesa*. Fundación Pedro Barrié de la Maza. A Coruña, 2 tomos.
- CARBALLO ARCEO, Luis Xúlio (1987): *Castro da Forca. Campaña de 1984*. Xunta de Galicia. A Coruña.
- CARBALLO ARCEO, L. X. e FÁBREGAS V ALCARCE, R. (1991): Dataciones de Carbono 14 para castros del Noroeste peninsular. *Archivo Español de Arqueología*, vol. 64. Madrid; pp. 244-264.
- FARIÑA BUSTO, Francisco (1983): Panorámica general sobre la cultura castreña, in PEREIRA (Ed.): *Estudos de cultura castreña e de Historia Antiga de Galicia*. Compostela; pp. 87-127.
- HIDALGO CUÑARRO, J. M. e RODRÍGUEZ PUENTES, E. (1987): *Castro de Fozara. Campaña de 1984*. Xunta de Galicia. A Coruña.
- HIDALGO CUÑARRO, J. M. e RODRÍGUEZ PUENTES, E. (1988): Dos modelos de hábitat castreño: castro de Troña y castro de Fozara. *Trabalhos de Antropologia e Etnologia*, vol. 28. Porto; pp. 133-144.
- MERGELINA, C. de (1944-45): La citania de Santa Tecla. La Guardia (Pontevedra). *Boletín del Seminario de Estudios de Arte y Arqueología*, fase. XXXVII-XXXIX. Valladolid.
- NAVEIRO LÓPEZ, Juan L. (1991): *El comercio antiguo en el N. W. peninsular*. Museu Arqueolóxico. A Coruña.
- PEÑA SANTOS, Antonio de la (1984-85): Tres años de excavaciones arqueológicas en el yacimiento galaico-romano de Santa T egra (A Guarda, Pontevedra): 1983-1985. *Pontevedra Arqueológica*, vol. II. Pontevedra; pp. 157-189.
- PEÑA SANTOS, Antonio de la (1986): *Yacimiento galaico-romano de Sta. Trega. Campaña de 1983*. Xunta de Galicia. Pontedeume.
- PEÑA SANTOS, Antonio de la (1992): El primer milenio a. C. en el área gallega: Génesis y desarrollo del mundo castreño a la luz de la arqueología, in *Paleoetnología de la Península Ibérica*. Complutum, 2-3. Madrid; pp. 373-394.
- REY CASTIÑEIRA, Josefa (1990-91): Cerámica indígena de los castros costeros de la Galicia occidental: Rías Bajas. Valoración dentro del contexto general de la cultura castreña. *Castrelos*, n.º 3-4. Vigo; pp. 141-163.
- SILVA, Armando Coelho Ferreira da (1986): *A cultura castreja no Noroeste de Portugal*. Paços de Ferreira.
- SOEIRO, Teresa (1984): Monte Mozinho. Apontamentos sobre a ocupação entre Sousa e Támea em época romana. *Penafiel. Boletim Municipal de Cultura*, 3.g série, n.º 1. Penafiel.

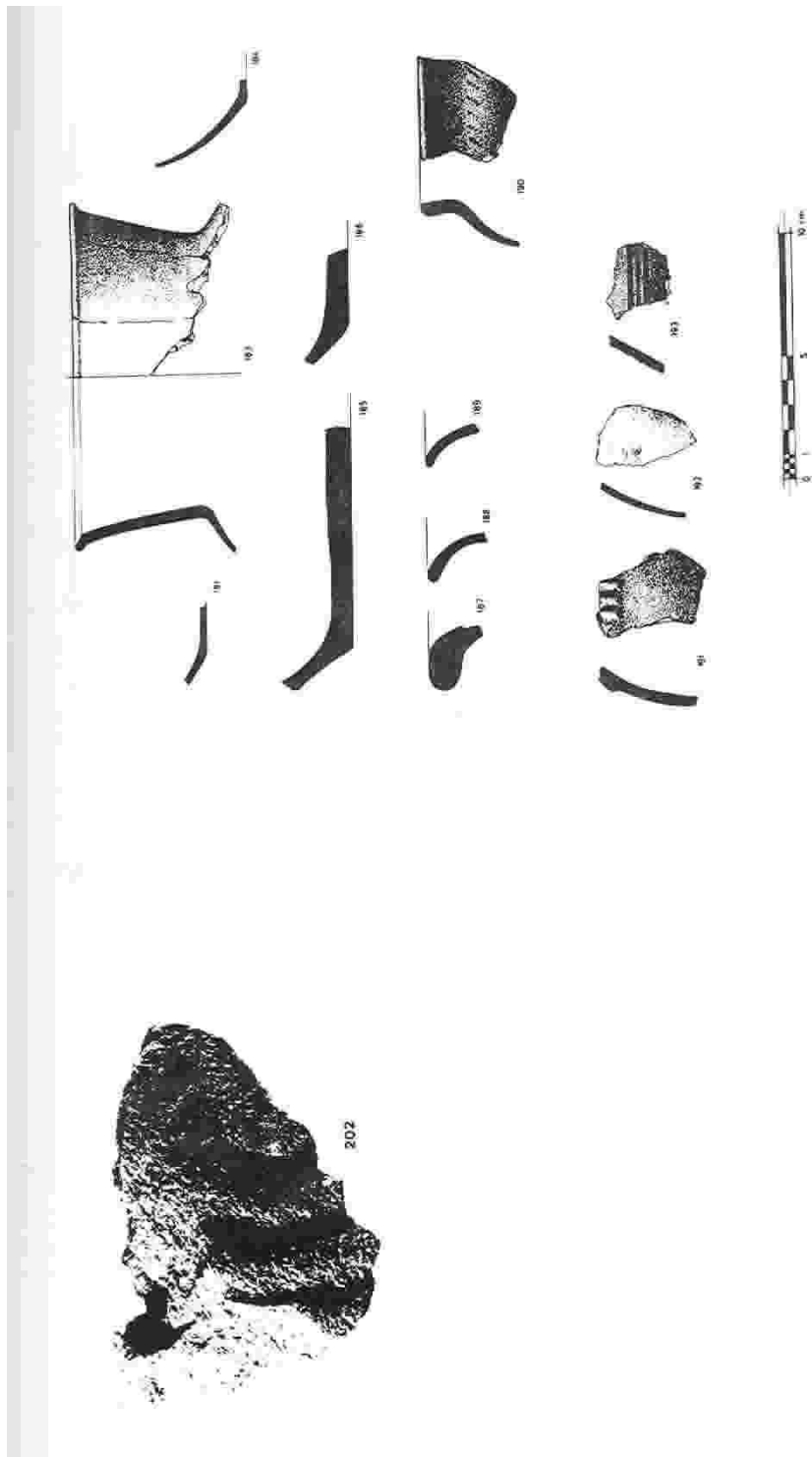

FIG. 1. Cerâmica e pedra decorada da capa 3 do espaço exterior 0-14, do Castro da Forca.

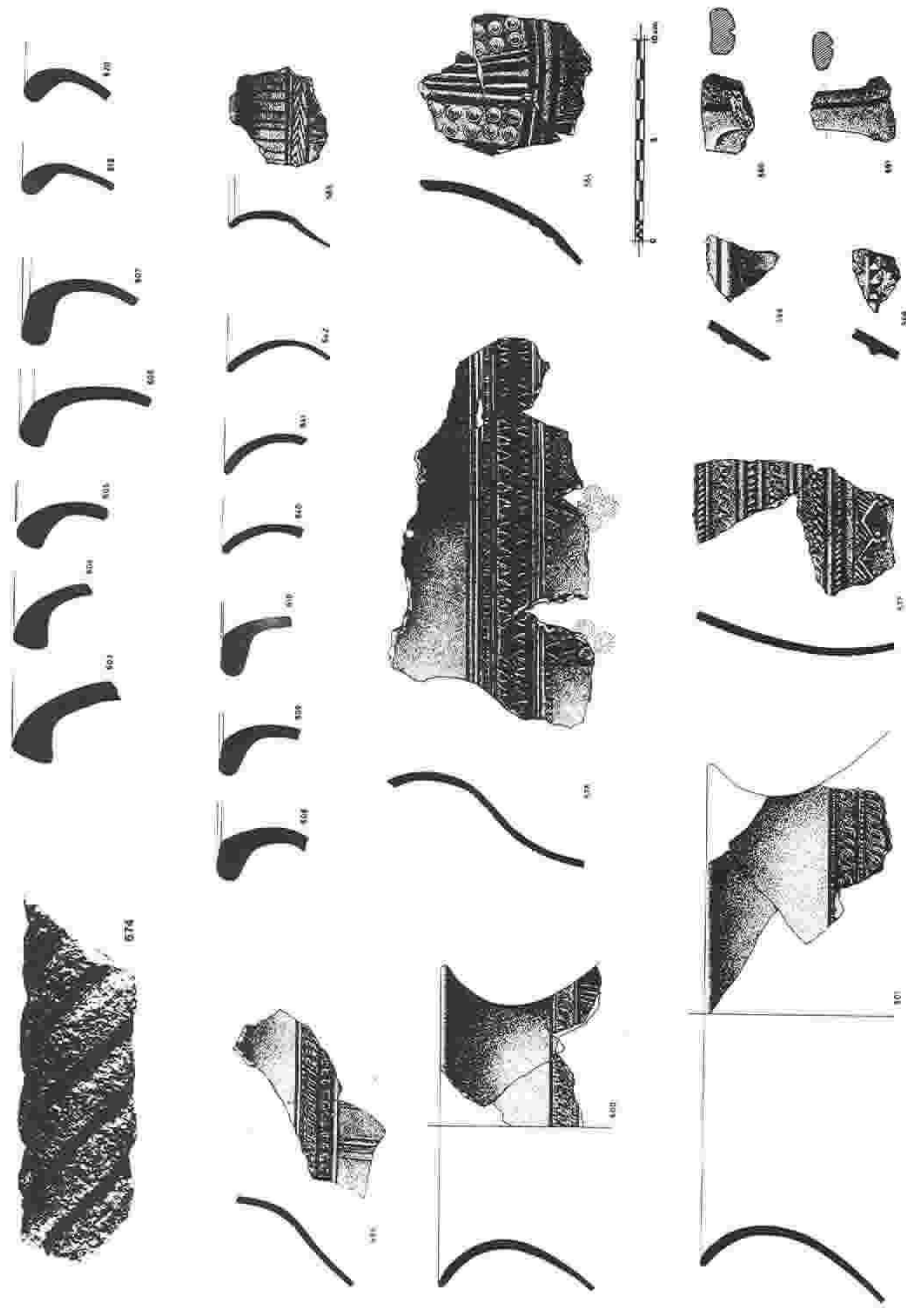

FIG. 2. Cerâmica e pedra decorada da capa 6 da zona C, do Castro da Forca.

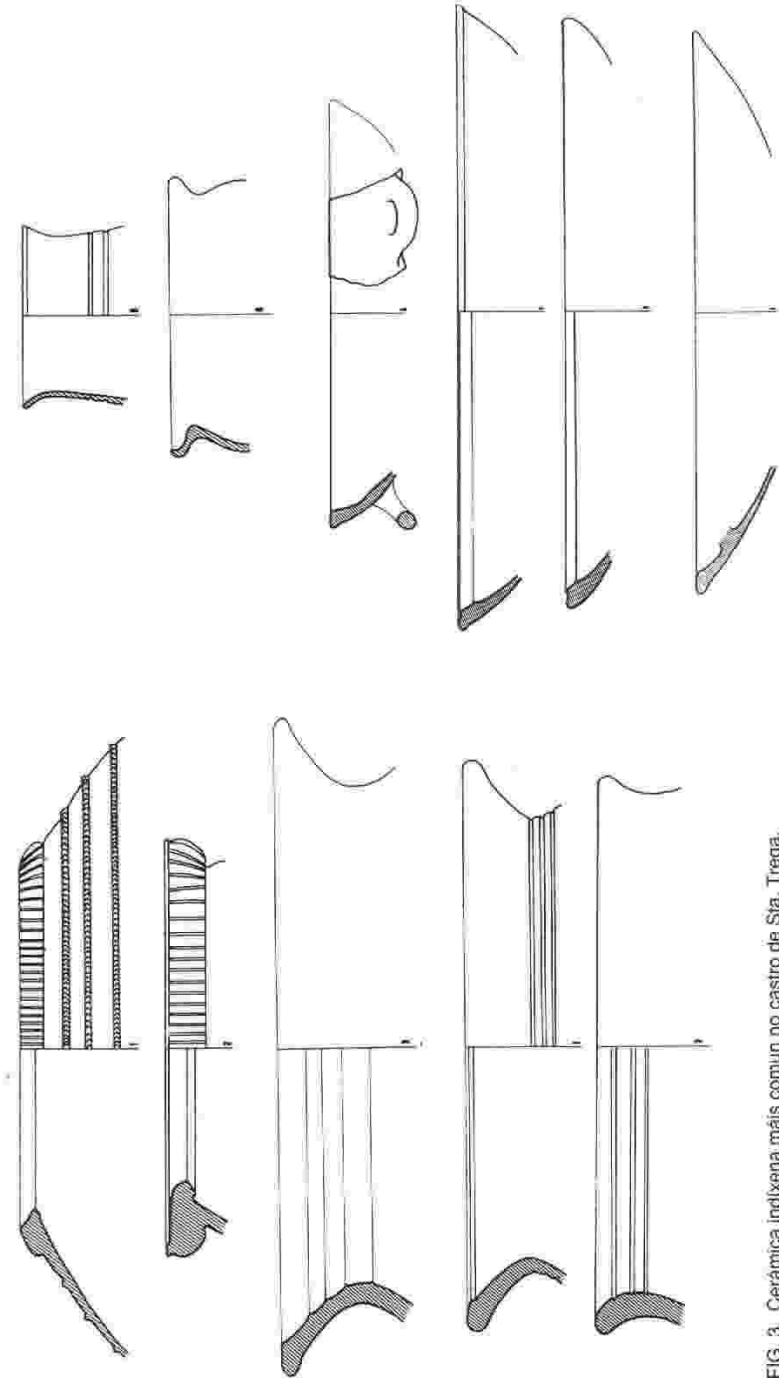

FIG. 3. Cerámica indíxena máis comun no castro de Sta. Trega.

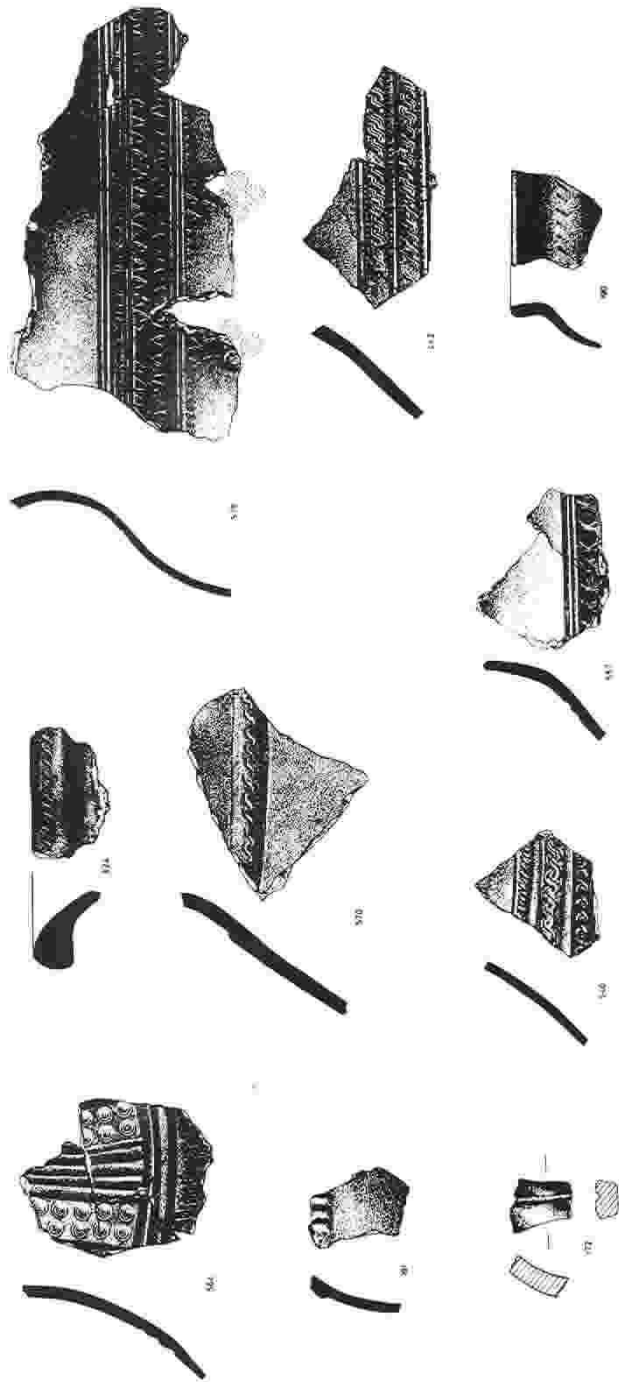

FIG. 4. Decoración cerámica más común no Castro da Forca.

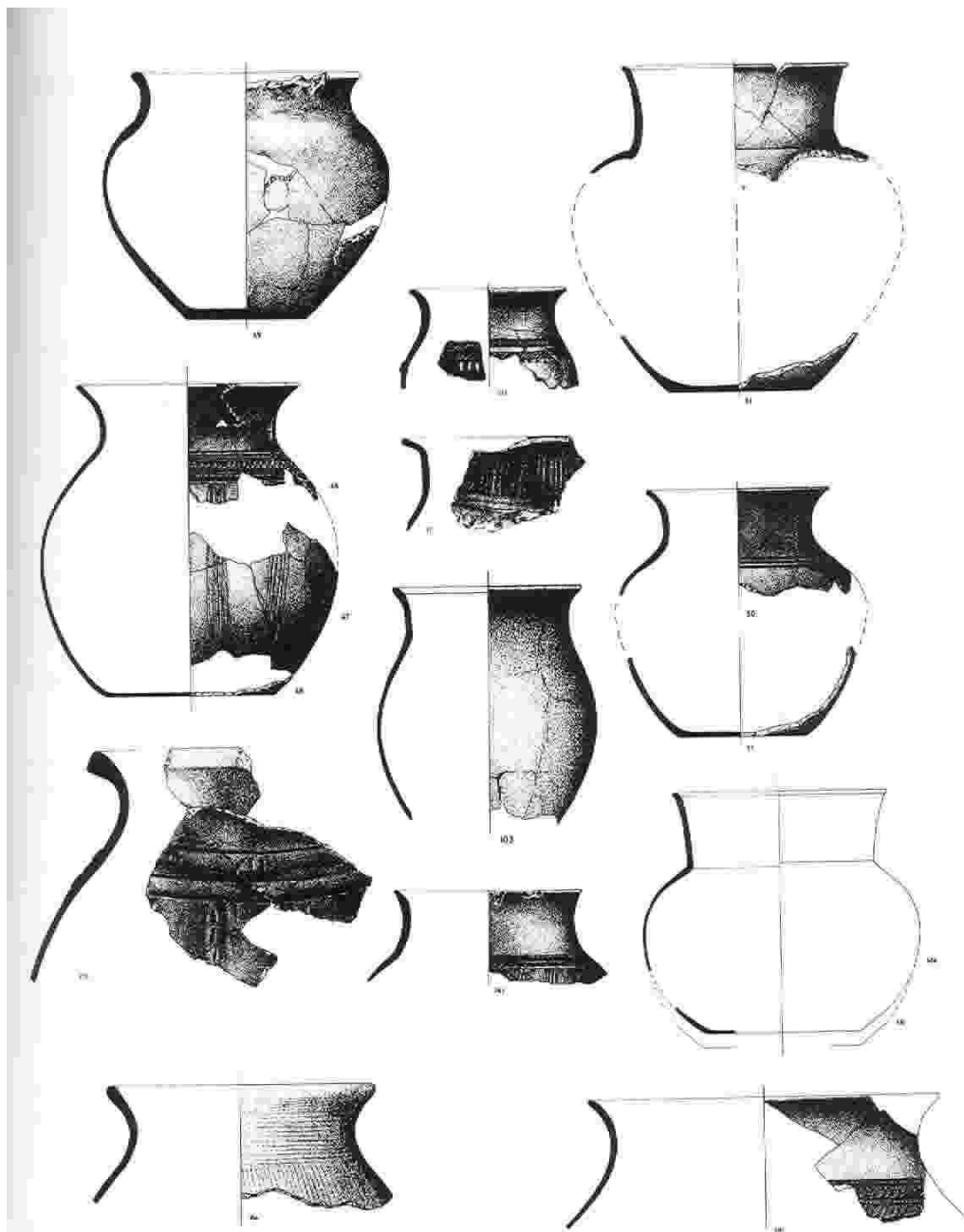

FIG. 5. Formas de cerâmica mais comuns no Castro da Forca.